

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 8 (2023) nr 2
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2023.08.31

Karol Łopatecki*
Marta Piłaszewicz-Łopatecka**

Portret zbiorowy maturzystek w żeńskim Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku (1921–1939)

A Group Portrait of Female Graduates of the Anna Sapieha Jablonowska State Girls' Middle School in Bialystok (1922–1939)

Abstract: The article characterises female students of the Anna Sapieha Jablonowska State Girls' Middle School in Bialystok who took their school-leaving exams. The data of 370 women who passed the exams and obtained their certificates were quantitatively examined. The collective profile of women who graduated from the middle school in the interwar period is presented using the example of the only state girls' middle school in Białystok. The age of female graduates was analysed, indicating that they were very diverse (from 17 to 23 years old). The age range of six years resulted from different educational experiences in particular countries and disruption in the educational process caused by the war. However, the age range decreased in the 1930s, undoubtedly facilitating educational and pedagogical process. The age of female graduates dropped from 20.37 in 1925 to 18.28 in 1939. The reduction of the arithmetic mean by two years

* Karol Łopatecki (ORCID: 0000-0002-7921-9421) – dr hab. profesor na Uniwersytecie w Białymstoku, pracownik Wydziału Stosunków Międzynarodowych UWB; kontakt: k.lopatecki@uwb.edu.pl.

** Marta Piłaszewicz-Łopatecka (ORCID: 0009-0005-5907-8595) – mgr; pracownik Naukowej i Akademickiej Sieci Komputerowej – Państwowego Instytutu Badawczego; kontakt: marta.pilaszewicz@nask.pl.

should be assessed as a very positive phenomenon as it allowed better use of the potential and activity of young female graduates. The social mobility of families sending their children to secondary schools is also described. The article shows how a school teaching only Catholic pupils in the 1920s was transformed into an educational institution reflecting the complex religious composition of the city's population. In the last school year before World War II, most of the graduates were of Mosaic faith. This was the effect of the activities of the school principal in the years 1928–1937, Justyna Dobek, who created a religiously diverse institution, shaping the female intellectual elite of that time. During the entire interwar period, 394 girls graduated from the school. Having completed their studies at such an elite school, a considerable number of female graduates could continue their education.

Keywords: education in the Second Republic of Poland, school-leaving certificates, girls' middle schools, education of women, quantitative research, Białystok, women's emancipation.

Wiele miejsca w badaniach nad dziejami emancypacji kobiet przykłada się do biografistyki. Jest to sytuacja zupełnie naturalna, gdyż w pierwszej kolejności należy scharakteryzować osoby, które walnie przyczyniły się do walki o równouprawnienie kobiet, m.in. poprzez poszerzenie aktywności zawodowej i likwidacji „szklanego sufitu” w szkolnictwie, nauce czy biznesie. Oczywiście bada się również ruch sufrażystek, entuzjastek – jednakże w znacznym stopniu analizę przeprowadza się w kontekście jednostek, działań formalnych, ewentualnie ukazuje się przemiany zachodzące w literaturze czy też prasie (przede wszystkim kobiecej)¹. Nie negując potrzeby takiego spojrzenia, należy jednak uwzględnić ujęcie kwantytatywne, które pozwoli spojrzeć z szerszej perspektywy zachodzących przemian społecznych². Wykorzystanie metod ilościowych w badaniach historycznych wymaga jednak stworzenia bazy danych, które są wynikiem wieloletniej i wieloosobowej współpracy naukowej. Niniejszy artykuł

- 1 *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.
- 2 P. Guzowski, R. Poniat, *Miejsce badań kwantytatywnych we współczesnej historiografii polskiej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 73 (2013) s. 243–255.

stanowi jeszcze nierozpowszechnioną propozycję badawczą dotyczącą „ruchu kobiecego” na gruncie polskim.

Uważamy, że atrakcyjnym pod kątem badań ilościowych są świadectwa dojrzałości – przede wszystkim dotyczy to deklarowanego wyznania, miejsca i daty urodzenia (ilustracja 1)³. Na podstawie tak zgromadzonego zbioru danych możliwe jest przedstawienie portretu zbiorowego absolwentek szkół średnich⁴. Jako przedmiot badań wybraliśmy działające w Białymstoku Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej (PGŻ im. ASJ). Powstało ono w 1919 r., a następnie uległo przekształceniu w 1932 r. (utrzymując patrona i numer szkoły – 283), uzyskując nazwę Państwowego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego⁵. Wybór ten wiąże się z kilkoma przyczynami. Po pierwsze, ze szkoły tej zachował się niemal kompletny materiał archiwalny dotyczący świadectw dojrzałości. Po drugie, wybór Białegostoku – czyli średniej wielkości miasta wojewódzkiego – pomimo lokalnej specyfiki – może stanowić atrakcyjny punkt wyjścia do dalszych badań analitycznych⁶. Należy podkreślić, że

- 3 Istotny poznawczo jest również poziom wykształcenia uczennic, który będzie analizowany w osobnej pracy.
- 4 Do najważniejszych monografii dotyczących żeńskich szkół średnich w Polsce w okresie międzywojennym zaliczyć należy pracę: R. Kotowski, *Dziewczęta w mundurkach. Młodzież żeńska szkół średnich w Polsce w latach 1918–1939*, Kielce 2013. Ważna z uwagi na zakres geograficzny szkół jest także praca: E. J. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, *Dzieje oświaty w regionie – województwo białostockie (1919–1939)*, Warszawa 2018. Tam też literatura przedmiotu.
- 5 W dalszej części pracy stosujemy wobec obu placówek działających przez okres międzywojenny jednolite określenie „Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej”. Obecnie zaś tradycje tego gimnazjum kontynuuje II Liceum Ogólnokształcące w Białymstoku, które przejęło patronkę po dawnej placówce. W dawnym budynku szkoły mieści się zaś Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, w którym również przetrwała pamięć o dawnej szkole; J. Pierzyńska, *22 listopada 1999 roku uroczystość przywrócenia II Liceum Ogólnokształcącemu w Białymstoku imienia, historii i tradycji*, w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 37–44; P. Fiedorczyk, *Dzieje budynku Wydziału Prawa*, „Biuletyn Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku”, 10 (2007) s. 10–13.
- 6 Białystok był miastem przemysłowym i liczył w 1914 r. 90 tys. mieszkańców, w okresie wojny i w pierwszych latach powojennych nastąpił spadek ich liczby do 77 tys. osób. Następnie obserwujemy przyrost, aż do ponad 107 tys. w 1938 r. Przed drugą wojną światową było to 13 miasto pod względem liczby ludności. Bardzo liczną grupą

wskazana placówka stanowiła jedyną działającą w Białymstoku państwową żeńską szkołę średnią. A zatem jej elitarny charakter wpływał na współtworzenie elity intelektualnej kobiet na pogranicznej etnicznie ziemi podlaskiej i w całej Polsce⁷. Staramy się ten proces zasygnalizować w artykule.

W analizowanej placówce egzaminy dojrzałości odbywały się w latach 1921–1939 i taki też jest zakres chronologiczny naszych badań⁸. Próba źródłowa, dotycząca świadectw z egzaminów dojrzałości, obejmuje 377 dokumentów⁹. Są to świadectwa kobiet, które zdały maturę w gimnazjum (od roku szkolnego 1920/21 do 1937/38) oraz w liceum powstałym w wyniku reform jędrzejewiczowskich (1938/39)¹⁰. Zaakcentować należy, że porównanie absolwentek gimna-

społeczną była ludność pochodzenia żydowskiego, której odsetek ulegał zmniejszeniu od 67,1% w 1897 r. do 42,8% w 1931 r.; A. Jasienowicz, *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: *Białystok w 80-lecie. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919–19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok 2000, s. 31–71.

- 7 H. Majecki, *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 149–159; M. Goławski, *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku. Rys historyczny i rozwój w dobie obecnej*, Białystok 1934; A. Miodowski, *Lokalne uwarunkowania i efekty rosyjskiej polityki oświatowej na Białostoczczyźnie u progu XX wieku*, „*Studia Podlaskie*”, 24 (2016) s. 109–135.
- 8 Egzamin przeprowadzony 17 maja 1921 r. był pierwszą maturą w szkole żeńskiej. Zdało go wówczas 7 uczennic, niestety z tego wydarzenia zachowały się jedynie protokoły. W konsekwencji nie zawierają one części informacji, które poddajemy analizie w niniejszym artykule; Archiwum Państwowe w Białymstoku, Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku [dalej: APB, PG im. ASJWB], sygn. 1; J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 365.
- 9 Źródła przechowywane są w APB, PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36. Obecnie Jacek Brzozowski i Karol Łopatecki prowadzą prace nad edycją źródłową tego materiału.
- 10 Zbiór nie obejmuje uczennic, które uczyły się w tytułowej szkole, ale przerwały naukę lub nie przystąpiły do egzaminu dojrzałości. Nie są również uwzględnione osoby, które zostały negatywnie zweryfikowane na maturze. Na przykład w 1937 r. na 26 przystępujących do egzaminu osób nie zdała jedna – Stanisława Mirek; APB, PG im. ASJWB, sygn. 31, k. 16–16v. Oczywiście nie uwzględniamy również świadectw ukończenia gimnazjum ogólnokształcącego, w latach 1936–1939 z uwagi na reformy organizacji szkolnictwa przeprowadzone przez Janusza Jędrzejewicza. Mimo

zjum i liceum w artykule jest jedynie zasygnalizowane, gdyż niewystarczająca jest ku temu podstawa źródłowa. Pierwszych 21 absolwentek zreformowanego liceum otrzymało świadectwa dojrzałości dopiero w maju 1939 r., tym samym trudno dane pozyskane z ich świadectw porównywać z informacjami pochodzącymi z gimnazjalnych świadectw dojrzałości, których było 356¹¹.

Uznajemy jednak konieczność przeprowadzenia porównań w uzyskanych danych. Możliwości te są ograniczone, gdyż nie prowadzono dotychczas analogicznych badań. Dlatego staramy się ukazać wewnętrzne zróżnicowanie pod względem czasowym. Innymi słowy staramy się ukazać dynamikę przemian występujących w 20-leciu międzywojennym, co pozwoli wyciągnąć wnioski o rozwoju edukacji żeńskiej w II Rzeczypospolitej. Zgromadzone dane staramy się również zestawić ze zbiorczymi informacjami dotyczącymi szkół średnich istniejących w tym wojewódzkim mieście, dzięki czemu uzyskujemy szerszy kontekst uzyskanych wyników.

Zachowany materiał jest niemal kompletny – istnieją jedynie pojedyncze luki. Porównując dokumentację archiwalną ze spisami maturzystek – brakuje jedynie dokumentów czterech absolwentek z 1923 r., za to stworzenie bazy pozwoliło na uzupełnienie spisu maturzystek w stosunku do istniejącej dokumentacji o dwie osoby w 1924 r. oraz po jednej z lat 1926 i 1934¹². Zestawiając spisy maturzystów podawane przez szkolną gazetę „Głos Uczniowski” wykryliśmy kolejne cztery osoby – N. Sołowicz (1929), Irena Podgórska (1935), Anna Zimmerman (1935), Natalia Kanel (1936)¹³. Globalnie braki te są niewielkie (liczą 2% zbioru) i nie tym samym nie wpływają na ostateczne wyniki.

potocznego określenia „mała matura” nie wiązała się ona (w szkołach państwowych) z egzaminem; APB, PG im. ASJWB, sygn. 37–41; J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001, s. 132.

- 11 APB, PG im. ASJWB, sygn. 36. Zupełnie bałamutne są ustalenia: M. Kietliński, *Szkolnictwo średnie w Białymstoku w okresie międzywojennym*, „Białostoczczyzna”, 1 (1999) s. 38–48: „W latach 1920–1939 łącznie egzamin dojrzałości zdały 283 uczennice Gimnazjum i 361 uczennice liceum”.
- 12 S. Piórkowski, *Absolwenci 1918/1919 – 2008/2009*, w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 357–359.
- 13 „Głos Uczniowski”, 8 (1929) nr 4, s. 25; „Głos Uczniowski”, 14 (1935) nr 4, s. 29–30; „Głos Uczniowski”, 17 (1938) nr 4, s. 25.

Ilustracja 1. Świadectwa dojrzałości Izabeli Dorożyńskiej z 1925 r. i Zofii Krajewskiej z 1928 r.; APB, PG im. ASJWB, sygn. 9, k. 16; sygn. 15, k. 2.



Na wstępie należy przypomnieć genezę powstania i kolejne przemiany organizacyjne szkoły, której patronem została Anna z Sapiehowi Jabłonowska. Za symboliczny początek możemy uznać założenie 29 listopada 1915 r. Polskiego Realnego Gimnazjum Męskiego i Żeńskiego. Była to placówka otwarta przez niemieckie władze okupacyjne, a nieformalnie w jej skład wchodziła szkoła męska (której dyrektorem był Stanisław Hałko) i żeńska (nad którą opiekę sprawowała Maria Kościa). Powstało łącznie 11 klas, w tym jedna koedukacyjna (dla nauczania wstępnego) i pięć żeńskich. Była to szkoła średnia – pięcioklasowa, w której rozpoczęło naukę 96 dziewcząt, a jej klasy znajdowały się na drugim piętrze budynku przy ul. Warszawskiej 63¹⁴.

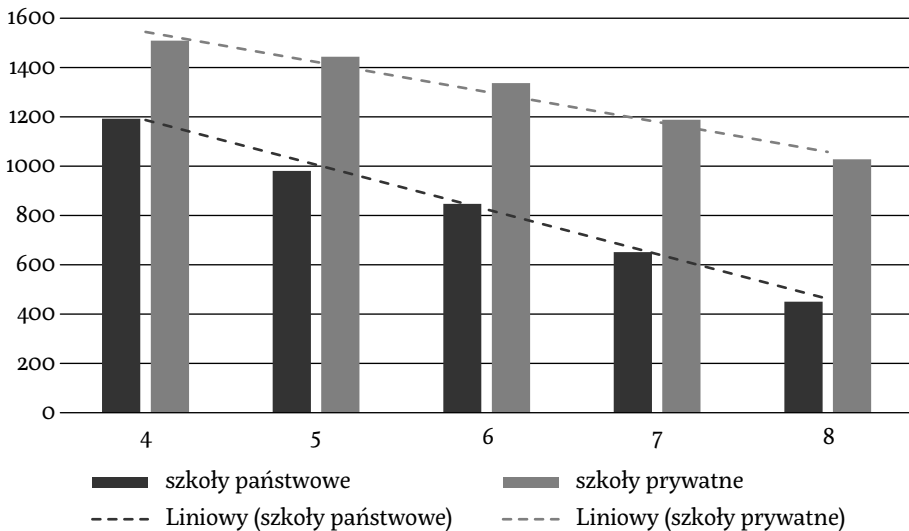
14 J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku*, s. 364–365; H. Żylińska-Żyłkiewicz, *Z dziejów Gimnazjum Państwowego im. Anny z Sapiehowi Jabłonowskiej w Białymstoku (1915–1939)*, „Białostoczczyzna”, 3 (1998) s. 56; S. Piórkowski, *Historia szkoły w latach 1915–2009*, w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 11.

We wrześniu 1919 r. zdecydowano się na podział szkoły na dwa gimnazja i ich upaństwowienie¹⁵. Najpierw powstała męska placówka im. króla Zygmunta Augusta¹⁶, a nieco ponad miesiąc (22 listopada) później założono Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej (PG im. ASJ)¹⁷. Szkoła otrzymała nowe lokum – położone przy ul. Mickiewicza 1. Gimnazjum było ośmioletnie, typu humanistycznego i miało dwa szczeble nauczania. Pierwszy był trzyletni okres przygotowawczy, a w klasach IV–VIII prowadzono nauczanie systematyczne¹⁸. Kolejna zmiana nastąpiła w 1932 r., kiedy to utworzono sześciolletnią szkołę średnią: Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku¹⁹. Była to konsekwencja wprowadzenia reform jędrzejewiczowskich, kiedy to dotychczasowe struktury edukacyjne: 4-letnia szkoła podstawowa i 8-letnie gimnazja przekształcono co do zasady na 6 lub 7-letnie szkoły podstawowe, 4-letnie gimnazja i 2-letnie licea²⁰. Dyrektorami tych placówek oświatowych byli Zofia Kossowska (1919–1927), Waclaw Karpiński (1927–1928), Justyna Dobek (1928–1937) oraz Maria Kolendo (1937–1939)²¹.

- 15 Proces ten wiązał się z upaństwowieniem tych szkół na mocy umowy zawartej przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z Towarzystwem Pomocy Szkół Polski w Białymstoku. „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”, 2 ((1919) nr 10/11, poz. 33, s. 362.
- 16 A. Suplicka, *Uczniowie Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Białymstoku*, w: *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020, s. 150–151.
- 17 Przyjęcie za patronkę Anny z Sapiehów Jabłonowskiej (1728–1800) wiązało się z jej rolą polityczną, gospodarczą i edukacyjną w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. W szczególności zasłużyła się ona wydaniem ośmiu tomów regulacji prawno-organizacyjnych przeznaczonych dla znajdujących się pod jej zarządem dóbr; J. Skodlarski, *Księżna Anna Jabłonowska jako prawodawca i zarządca (1728–1800)*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*”, 89 (2013) s. 297–315.
- 18 H. Żylińska-Żyłkiewicz, *Z dziejów*, s. 57; S. Piórkowski, *Historia szkoły*, s. 12.
- 19 H. Żylińska-Żyłkiewicz, *Z dziejów*, s. 61; J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku*, s. 357–358.
- 20 E. J. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, *Dzieje oświaty w regionie – województwo białostockie (1919–1939)*, Warszawa 2018, s. 113–144; J. Sadowska, *Ku szkole, passim*.
- 21 H. Żylińska-Żyłkiewicz, *Z dziejów*, 3, s. 62; S. Piórkowski, *Dyrektorzy w latach 1915–2009*, w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 29; A. Samsel, *Maria Kolendo (1894–1980) – nauczyciel, dokumentalista, publicysta, społecznik*, w: *Związki i organizacje nauczycielskie w okresie PRL-u*, red. P. Gołdyn, Poznań–Kalisz 2017, s. 7–22.

Kobiety, które uzyskały świadectwo dojrzałości, z pewnością można zaliczyć do ówczesnych elit intelektualnych. W 1921 r. w całym kraju kobiet ze średnim wykształceniem było zaledwie 3,8%, a z wyższym znikomy odsetek 0,2%²². Należy również pamiętać, że świadectwa dojrzałości uzyskiwał jedynie niewielki odsetek osób, które rozpoczynały naukę w szkołach średnich. Zjawisko to przeanalizowaliśmy dla miasta Białystok, uwzględniając istniejące ogólnokształcące szkoły średnie państwowe (3) oraz prywatne (6). Okazało się, że zdawalność do kolejnych klas w państwowych gimnazjach była niska. Liczba uczniów w klasie VIII wynosiła zaledwie 38% w stosunku do uczniów klas IV, zupełnie inaczej sytuacja wyglądała w szkołach prywatnych, gdzie współczynnik był radykalnie wyższy i wynosił 68% (wykres 1)²³.

Wykres 1. Liczba uczniów w państwowych i prywatnych gimnazjach ogólnokształcących działających w Białymstoku w latach szkolnych 1925/26–1931/32 z podziałem na klasy (IV–VIII) z uwzględnioną linią trendu.



Opracowanie własne: *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934*, t. 1, red. J. Pilecki, Białystok 1935; *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929.

22 P. Stańczyk, *Wykształcenie ludności w II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „Społeczeństwo i Ekonomia”, 1 (2016) s. 17.

23 A. Suplicka, *Uczniowie Państwowego Gimnazjum*, s. 155; M. Kietliński, *Szkolnictwo średnie w Białymstoku*, s. 43.

Oczywiście możemy się w tych różnicach dopatrywać odmiennej sytuacji materialnej rodziców²⁴, jednakże kluczowym elementem był poziom szkół publicznych. Świadczy o tym zdawalność egzaminów dojrzałości. Na podstawie zbiorczych danych z lat 1928/29–1934/35 wiadomo, że w gimnazjach państwowych w klasach maturalnych uczyły się 552 osoby i aż 511 zostało abiturientami (92,6%), kiedy w szkołach prywatnych analogiczny wskaźnik wynosił zaledwie 74,9%²⁵. Generalnie uczniowie szkół państwowych stosunkowo często powtarzali klasy. Ci, którzy nie radzili sobie w szkołach państwowych, a ich status materialny na to pozwalał, przenosili się do szkół prywatnych, co w tych ostatnich placówkach powodowało wolniejszy spadek liczby uczniów w kolejnych klasach. Większość jednak otrzymywała zaświadczenia o zakończeniu określonej liczby klas w szkole i kończyła edukację²⁶.

Gimnazjum, a później liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej było oceniane jako elitarne. Już same egzaminy wstępne do szkoły weryfikowały umiejętności uczniów, przynajmniej w latach trzydziestych XX w. na jedno miejsce w tytułowej szkole przypadały trzy kandydatki. W ocenie współczesnych również wysoki był poziom społeczny rodzin, które wysyłały dzieci do tej szkoły²⁷.

- 24 Brak internatu i konieczność wynajmowania stancji było ogromnym problemem dla rodzin pochodzących spoza miasta; Z. Karwowska, *Pamiętnik*, cz. 9, „Nowy Goniec Knyszyński”, 6 (2019) s. 29: „Rodzice zapytali się nas, czy chcemy uczyć się dalej w gimnazjum do matury. Były kłopoty finansowe. Ja zagłosowałam za dalszą nauką do matury, a Marysia chciała uczyć się tylko muzyki. Wróciła więc do Knyszyna”.
- 25 *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934*, t. 1, red. J. Pilecki, Białystok 1935, s. 106; *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929, s. 94.
- 26 Takie zaświadczenia jeszcze wiele lat po drugiej wojnie światowej były odtwarzane przez sądy powiatowe; np. „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. B – Dział oświaty”, 1968, nr B-9, poz. 73–83, s. 260.
- 27 H. Żylińska-Żyłkiewicz, [Wspomnienia], w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 259, 261; H. A. Andrukówna, [Wspomnienia], w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 263, 265; *Hasbachowie. Z rodzinnego sztambucha*, oprac. E. Kozłowska-Świątkowska, J. Maroszek, Białystok 2011, s. 155; J. Sacharczuk, *Pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej uczniów szkół średnich z perspektywy edukacji międzykulturowej. Studium porównawcze*, Białystok 2014, s. 266–267, rozprawa doktorska, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7290/1/J_Sacharczuk_Pamiec_przeslosci_Biale-gostoku.pdf, dostęp: 2. 04. 2021.

Byli to najczęściej funkcjonariusze państwowi, samorządowcy i handlowcy²⁸. O wysokim poziomie szkoły świadczy fakt, że 14 grudnia 1936 r. otrzymała *Nagrodę Przechodnią Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego za najlepsze wyniki z języka polskiego, czyli portret Stefana Żeromskiego*²⁹.

Ostatnim etapem edukacji w żeńskiej szkole było przystąpienie do egzaminu dojrzałości, a po pomyślnej weryfikacji otrzymywało się świadectwo dojrzałości. W latach 1928/29–1934/35 zdawalność matur w analizowanej przez nas placówce wynosiła 98,8%, znacznie częściej zdarzało się, że nauczyciele nie dopuszczali ośmioklasistki do egzaminów (8,7%)³⁰. Abiturientki mogły rozpocząć kolejny etap edukacji – na studiach lub w Państwowych Wyższych Kursach Nauczycielskich³¹. Jak wspomina jedna z absolwentek: „Prawie każda z nas marzyła o tym, że po maturze będzie studiować, może w Wilnie, może w Warszawie”³².

- 28 W trzech gimnazjach państwowych w Białymstoku w latach 1929–1935 najwięcej uczniów stanowiły dzieci urzędników państwowych i samorządowych (28,6%), przemysłowców i handlowców (8,5%) oraz służby państwowej i samorządowej (9,9%). Zupełnie inny rozkład społeczny występował w gimnazjach prywatnych. Uczniowie byli dziećmi przemysłowców i handlowców (49,5%), urzędników fabrycznych, handlowych i biurowych (10,25%) oraz rzemieślników (8,05%). Rozrzut grup społecznych wynikał częściowo z uwagi na obniżenie opłat w szkołach państwowych dla dzieci urzędników; A. Szarkowska, *Dzieci i młodzież Białegostoku w ujęciu historycznym*, w: *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa*, t. 2: *Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, red. J. Izdebska, T. Sosnowski, Białystok 2005, s. 167–168; J. Sadowska, *Ku szkole*, s. 150.
- 29 W Konkursie o nagrodę Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego, organizowanym przy współudziale Polskiej Akademii Literatury, wzięło udział 20 uczennic z gimnazjum żeńskiemu im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej, szkole przyznano pierwszą nagrodę, drugie miejsce w konkursie indywidualnym otrzymała Anna Firkowska. *Protokół z posiedzenia Komisji Konkursowej Konkursu o nagrodę Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego”, 13 (1936) nr 9, s. 398; „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego”, 14 (1937) nr 9, s. 454; „Dziennik Białostocki”, 14 (1936) nr 348, s. 6; „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego”, 14 (1937) nr 9, s. 454; K. Łopatecki, *Sprawa Lili Rudik. Z dziejów szkolnych gazetek ściennych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 20 (2017) nr 2, s. 110.
- 30 *Wiadomości statystyczne... 1929–1934*, s. 107; *Wiadomości statystyczne... 1921–1928*, s. 94.
- 31 M. Pyter, *Prawne zasady kształcenia nauczycieli szkół powszechnych w okresie II RP. Zagadnienia wybrane*, „Studia Iuridica Lublinensia”, 25 (2016) s. 791–793.
- 32 H. A. Andrukówna, [*Wspomnienia*], s. 265.

Uzyskanie świadectwa umożliwiało kontynuowanie nauki³³, a z uwagi na wysoki poziom szkoły miało to miejsce stosunkowo często³⁴.

Na przykład Katarzyna Helga Hasbach, która ukończyła egzaminem dojrzałości edukację w Białymstoku, rozpoczęła studia w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie, którą ukończyła w 1938 r. Do wybuchu wojny pracowała jako referentka w polsko-tureckiej izbie handlowej w Warszawie³⁵. Podobnie Jadwiga Budlewska z domu Ostruszka po egzaminie dojrzałości (1938) rozpoczęła studia w Wyższej Szkole Handlowej. Po wojnie dostała się na studia do Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Łodzi. Dyplom uzyskała w 1955 r. na Wydziale Włókiennictwa ze specjalnością druk na tkaninie³⁶. Z kolei Placyda Bukowska z domu Siedlecka po ukończonym gimnazjum (1928) rozpoczęła studia na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, a naukę zakończyła w 1936 r.³⁷ Natomiast Tacjana Ellert z domu Sorgońska kontynuowała naukę na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, a dyplom z farmacji uzyskała w 1935 r.³⁸ Podobnie Zofia Jakacką, która po maturze (1933) studiowała w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie na Wydziale Ogrodniczym³⁹. Nawet brak kontynuacji nauki umożliwiało otrzymanie atrakcyjnej pracy jako urzędniczki lub sekretarki⁴⁰.

- 33 A. Skrobaccki, *Początki studiów Kobiet Na Uniwersytecie królewieckim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 108 (1970) nr 2, s. 216–222.
- 34 Według globalnych statystyk z okresu międzywojennego jedynie 70% maturzystek kończyło studia wyższe; J. Dufurat, *W okresie powolnej modernizacji. Kobieta w II Rzeczypospolitej – próba bilansu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 147 (2020) nr 4, s. 814, DOI: 10.4467/20844069PH.20.045.12499.
- 35 *Hasbachowie*, s. 154–157; J. Danieluk, *Artur Hasbach (1864–1940)*, w: *Znani – nieznan*, red. B. Samarski, J. Danieluk, Białystok 2016, s. 123.
- 36 APB, PG im. ASJwB, sygn. 34, k. 19–19v; Jadwiga Budlewska, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jadwiga_Budlewska, dostęp: 9. 10. 2021.
- 37 S. Wicher, *The Architectural Legacy of Stanisław Bukowski in Vilnius – a Contribution to Further Research*, „Acta Academiae Artium Vilnensis”, 98 (2020) s. 140–179; I. Suchocka, *Placyda Bukowska: 1907–1974: w stulecie urodzin*, Białystok 2007.
- 38 [https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ELLERT_TACJANNA_\(TATIANA\)](https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ELLERT_TACJANNA_(TATIANA)), dostęp: 11.10.2021.
- 39 Po drugiej wojnie światowej krótko pracowała jako nauczyciela, a następnie aż do emerytury w Stacji Hodowli Roślin w Kobierzycach (k. Wrocławia). Zmarła w 1995 r.; Z. Karwowska, *Pamiętnik*, cz. 12, „Nowy Goniec Knyszyński”, 10 (2019) s. 29–35.
- 40 Archiwum Fundacji Generał Elżbiety Zawadzkiej, Archiwum Wojenne Służby Kobiet, sygn. 2917, s. 5, https://kpbk.umk.pl/Content/201780/Wroczyńska_Jadwiga_2917_WSK.pdf, dostęp: 11.10.2021; *Bohaterowie odnalezieni*, „Biuletyn IPN”, 3 (2018) s. 134.

Jednak największą karierę polityczną i urzędniczą osiągnęła Eugenia Krassowska-Jodłowska z domu Omiliańczyk (1910–1986). Urodziła się ona w Nowym Dworze, ale wraz z rodziną przeniosła się do Białegostoku, gdyż jej ojciec był nauczycielem, a następnie dyrektorem szkoły podstawowej. Maturę zdała w 1930 r., następnie wyjechała do Wilna, gdzie rozpoczęła studia filologiczne na Uniwersytecie Stefana Batorego⁴¹. Tytuł magistra uzyskała w 1935 r., a następnie została pracownikiem naukowo-dydaktycznym w Katedrze Historii Literatury Polskiej na USB. Podczas drugiej wojny światowej pracowała jako nauczycielka w Wilnie, a następnie działała w tajnym nauczaniu w Białymstoku. Od 1945 r. została członkiem Stronnictwa Demokratycznego, wchodząc w skład władz partii. W latach 1944–1946 była dyrektorem gimnazjum w Białymstoku, a później kuratorem Okręgu Szkolnego Białostockiego. Rozpoczęła działalność polityczną – którą w wielu aspektach trudno oceniać pozytywnie (zwłaszcza w okresie stalinowskim). W latach 1946–1965 była podsekretarzem stanu w Ministerstwie Oświaty (do 1950), Ministerstwie Szkół Wyższych i Nauki (do 1951), Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego (do 1965). Następnie do 1972 r. była członkiem Rady Państwa, a także posłem na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL od I do V kadencji (1947–1972). Karierę zakończyła jako przewodniczącą Polskiego Komitetu ds. UNESCO (1973–1983), zasiadała również w prezydium Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej⁴².

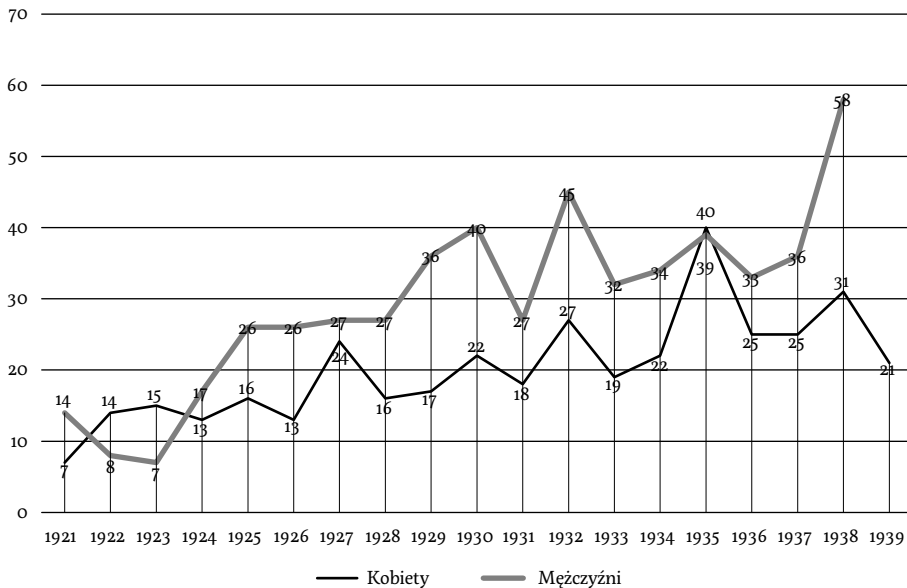
Wiadomo, że pierwszy egzamin dojrzałości w Białymstoku dla dziewcząt odbył się 25 czerwca 1919 r. Wówczas przed 10-osobową komisją egzaminacyjną powołaną przez Karola Opuszyńskiego (delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) przeprowadzono egzaminy dla uczennic Polskiego

41 Na świadectwie dojrzałości odnotowano ją jako osobę wyznania prawosławnego i uczyła się w gimnazjum w latach 1924–1930. Na tle roku była wybitną uczennicą i jako jedyna uzyskała najwyższe noty z przedmiotów egzaminacyjnych (religia, język polski i łaciński, historia, fizyka wraz z chemią). Nieco gorzej wypadła z innych przedmiotów: język francuski, matematyka, śpiew i muzyka (ocena dobra), ćwiczeń cielesnych (dostateczna), natomiast z propedeutyki filozofii uzyskała ocenę bardzo dobrą; APB, PG im. ASJWB, sygn. 19, k. 16–16v.

42 M. R. Mayenowa, *Eugenia Krassowska-Jodłowska (21 I 1910 – 15 IX 1986)*, „Biuletyn Polonistyczny”, 30 (1987) nr 1, s. 153–156; A. Drażek, *Eugenia Krassowska-Jodłowska*, w: *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsko-suwański*, z. 2, red. A. Lechowski, A. Dobroński, Białystok 2003, s. 70–72; Eugenia Krassowska-Jodłowska, https://pl.wikipedia.org/wiki/Eugenia_Krassowska-Jodłowska, dostęp: 9. 12. 2022.

Realnego Gimnazjum Męskiego i Żeńskiego, które zdało dziewięć abiturientek⁴³. W 1920 r. matury nie odbyły się z uwagi na wojnę polsko-sowiecką. Wykres 2 ukazuje liczbę osób, które otrzymały świadectwo dojrzałości w Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej.

Wykres 2. Liczba maturzystek – uczennic Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku oraz maturzystów z męskiego Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku w latach 1922–1939.



Opracowanie własne na podstawie: APB, PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36; S. Piórkowski, *Absolwenci 1918/1919 – 2008/2009*, w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 357–359; *Jednodniówka. 29 listopada 1935 roku dwudziestolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935, s. 21–22; „Głos Uczniowski”, 8 (1929) nr 4, s. 25; „Głos Uczniowski”, 14 (1935) nr 4, s. 29–30; „Głos Uczniowski”, 15 (1936) nr 4, s. 25, 27; „Głos Uczniowski”, 16 (1937) nr 3, s. 32; „Głos Uczniowski”, 17 (1938) nr 3, s. 31.

43 Były to: Maria Bielska, Wanda Chmielewska, Halina Goławska, Gertruda Kozłowska, Halina Kościanka, Jadwiga Kundówna, Helena Moniuszko, Maria Różycka i Teofila Wroczyńska; S. Piórkowski, *Absolwenci*, s. 357. W innych źródłach i pracach wskazuje się, że maturę zdało 7 osób. *Egzaminy maturalne*, „Dziennik Białostocki”, 1 (1936) nr 64, s. 4; P. M. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina*, „Dzieje Najnowsze”, 43 (2011) nr 1, s. 145. Dodać wypada, że maturzyści płci męskiej nie przystąpili do matur, gdyż zaciągnęli się do armii Wojska Polskiego; H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok 1933, s. 234–235.

Warto podkreślić, że do egzaminu dojrzałości przystępowali nieliczni spośród uczniów, którzy zaczynali naukę (wykres 1). Dlatego wykres 2 ukazujący liczbę maturzystek i maturzystów jest wartościowy poznawczo⁴⁴. Nie ukazuje on limitów organizacyjnych związanych z naborem i liczbą uczniów, lecz realne odzwierciedlenie wahań dotyczących koniunktury gospodarczej, perspektyw społecznych, sytuacji politycznej, a także trudnych do uchwycenia indywidualnych predyspozycji uczniów. Z wyjątkiem istotnego spadku liczby maturzystek w 1939 r. linia wzrostu w żeńskim gimnazjum jest stosunkowo stabilna. Szczytowym okresem był 1935 r., kiedy świadectwo dojrzałości otrzymało 40 osób – po czym następuje znaczny spadek, a istotne odbicie nastąpiło w 1938 r., kiedy to maturę z powodzeniem zdało 31 osób. W 1939 r. pierwszy raz maturę zdawały uczennice zreformowanej szkoły średniej, w której działały czteroletnie gimnazja i dwuletnie licea⁴⁵. Obserwując linie trendu, trudno wyciągnąć daleko idące wnioski – zbyt wiele zmiennych na siebie się nakłada (m.in. wyż demograficzny, warunki materialne, schyłkowy okres matur w gimnazjach starszego typu). Jedyne kryterium widoczne na tym wykresie to okresy pełnienia funkcji dyrektorskich. Zdecydowanie najlepszą dyrektorką szkoły okazała się Justyna Dobek (1928–1937), przy czym okres schyłkowy jej rządów wiąże się z bardzo poważnym kryzysem szkoły związanym ze sprawą Lili Rudik (o czym piszemy dalej)⁴⁶. Charakterystyczne jest również to, że od 1924 r. (z wyjątkiem 1935) bliźniacze gimnazjum męskie kończyło zdecydowanie więcej uczniów – co z pewnością odzwierciedla społeczne i kulturowe uwarunkowania. Dziewczeta miały więcej obowiązków domowych, a w razie kłopotów ekonomicznych łatwiej rodziny rezygnowały z ich kształcenia⁴⁷. Nadal silne było przekonanie,

44 Warto zasygnalizować, że w latach 1919/20 w gimnazjum żeńskim uczyło się 365, rok później 391, a w latach następnych około 400 dziewcząt. Przy równym więc podziale na osiem klas, co roku powinno przystępować do egzaminu dojrzałości 50 osób; A. Szarkowska, *Dzieci i młodzież*, s. 167. W spisanych relacjach odnotowano: „Kto nie wytrzymał u nas u Jabłonowskiej, to szedł do Zeligmana Gimnazjum. Ale myśmy miały i z Zeligmana uczennice, tak. Bo ktoś bardzo ambitny tu właśnie chciał” [się uczyć – K.Ł.]; J. Sacharczuk, *Pamięć przeszłości*, s. 278.

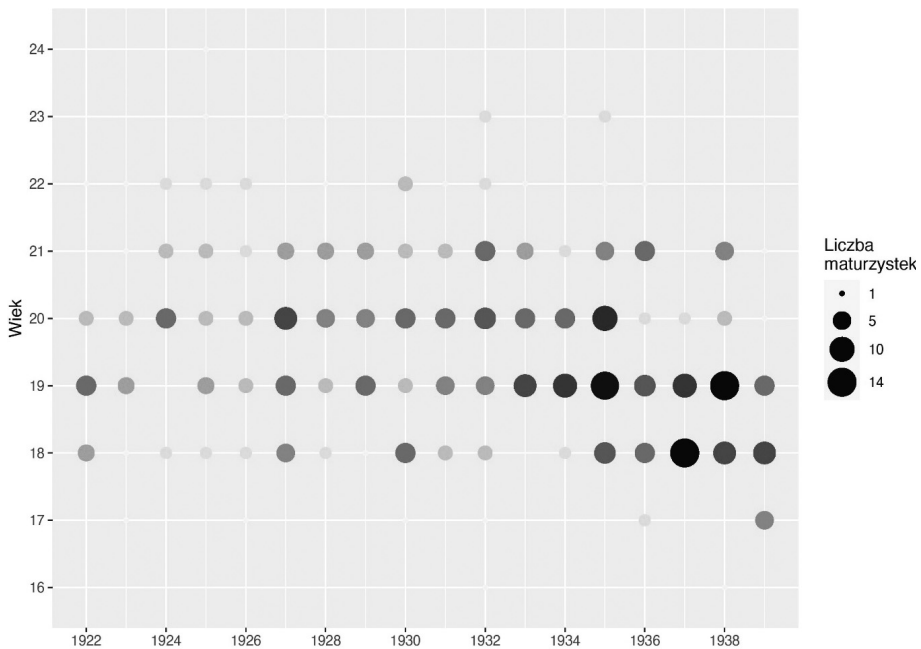
45 J. Sadowska, *Ku szkole, passim*.

46 K. Łopatecki, *Sprawa Lili Rudik*, s. 91–115.

47 Pewnym sposobem na poprawę sytuacji materialnej było udzielanie korepetycji przez uczennice Gimnazjum i Liceum Żeńskiego im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej; M. R. Mayenowa, *Eugenia Krassowska-Jodłowska*, s. 154.

że mężczyzna powinien utrzymywać rodzinę⁴⁸. Zjawisko to obrazują statystyki, które wskazują, że uczennic w białostockich szkołach ogólnokształcących było w poszczególnych latach w granicach 45–48%, przy czym najkorzystniejsza sytuacja miała miejsce w roku szkolnym 1927/28, a następnie następował nieznaczny, ale stale występujący regres, co, jak wydaje się, było wynikiem kryzysu gospodarczego⁴⁹.

Wykres 3. Wiek maturzystek – uczennic Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku.



Opracowanie własne na podstawie: APB, PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Wiek maturzystek był zróżnicowany – najmłodsze uczennice przystępowały do egzaminu dojrzałości w szesnastym roku życia, najstarsze zaś miały

48 B. Kalinowska-Witek, *Rola, zadania i pozycja społeczna mężczyzny i kobiety w świetle wybranych czasopism kobiecych z lat 1864–1914*, „Wychowanie w Rodzinie”, 10 (2014) nr 2, s. 177–189.

49 *Wiadomości statystyczne... 1929–1934*, s. 105.

24 lata⁵⁰. Skrajne sytuacje obejmowały jedynie trzy przypadki – realnie możemy mówić o uczennicach, które uzyskiwały świadectwo w wieku od 17 do 23 lat. Różnica sześciu lat wśród uczniów z pewnością nie była łatwa do pogodzenia w procesie edukacyjnym. Dysproporcje te zaczęły jednak ulegać zmniejszeniu – co jest z pewnością efektem standaryzacji szkół w II Rzeczpospolitej (w pierwszym okresie uczennice często uczyły się według różnych systemów edukacyjnych) i powszechności szkolnictwa⁵¹. Generalnie jednak należy podkreślić duże zróżnicowanie wieku uczennic w szkole, co prawdopodobnie było typową cechą szkolnictwa polskiego w 20-leciu międzywojennym. Przede wszystkim wynikało to z zaburzeniem procesu edukacji w okresie wojennym. Częściowo wiązać to należy również z tzw. drugorocznością. W latach dwudziestych XX w. zaledwie połowa uczniów kończyła szkoły powszechne, a w latach trzydziestych aż 20% uczniów tych szkół pozostawiano na drugi rok w klasie I⁵².

Drugą cechą wyraźnie widoczną na wykresie 3 jest postępujące obniżenie wieku maturzystek. Zaobserwować to możemy m.in. poprzez dominantę występującą w poszczególnych latach. W pierwszych latach są to 19-latki (1922–1923, 1925–1926, 1929), następnie 20-latki (1924, 1926–1928, 1930–1932). W latach trzydziestych wiek systematycznie spadał, najpierw do 19 lat (1933–1936, 1938), a następnie do 18 (1937, 1939). W liczbach bezwzględnych aż 30% stanowią uczennice 19-letnie, niemal tyle samo jest 18- i 20-letnich (odpowiednio 21% i 23%).

Przy obliczaniu średniej arytmetycznej wyłania się trend spadkowy wieku maturzystek od 20,37 lat w 1925 do 18,28 w 1939 r. (wykres 4). Podkreślić należy, że spadek ten nie wiązał się z reorganizacją szkolnictwa w myśl reformy Jędrzejewiczowskiej, gdyż nominalnie wiek uczniów przystępujących do egzaminu dojrzałości nie ulegał zmianie⁵³. Tym niemniej standaryzacja placówek edu-

50 W niniejszym opracowaniu nie liczymy skończonych lat w momencie wystawienia świadectwa dojrzałości, lecz obliczam różnicę roczną pomiędzy urodzeniem a maturą.

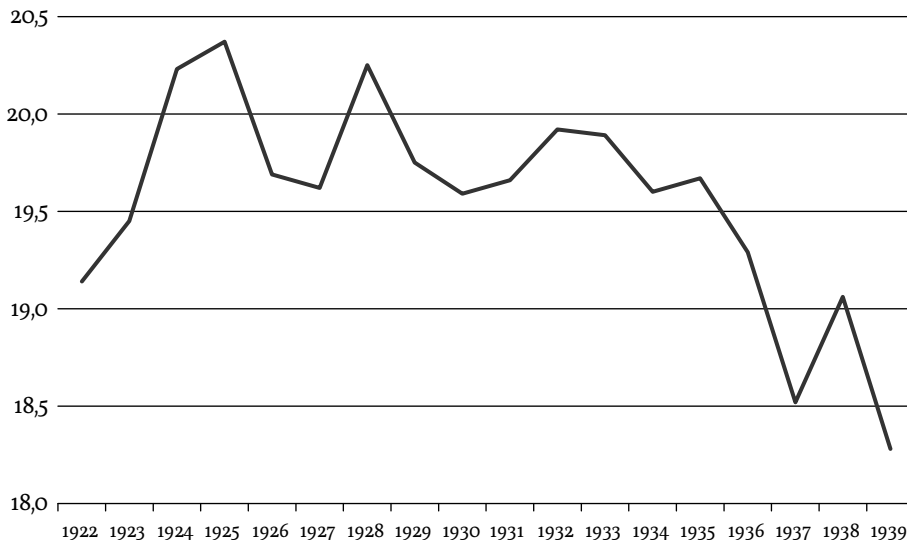
51 Obowiązek szkolny został wprowadzony od 7 do 14 roku życia w myśl Dekretu o obowiązkach szkolnym, Dz.Pr.P. P. 1919, nr 14, poz. 147. W świetle art. 8 szkoła powszechna obejmowała siedem lat nauczania, a obowiązek szkolny dotyczył dzieci, które 1 września miały ukończone 7 lat.

52 A. Szarkowska, *Dzieci i młodzież*, s. 160.

53 J. Sadowska, *Ku szkole*, s. 71.

kacyjnych przyczyniła się do zachodzących zmian. Średni spadek aż o dwa lata w przeciągu 14 lat jest imponujący. Był on pozytywny dla gospodarki, ale przede wszystkim dawał kobietom większe możliwości kontynuowania edukacji na uniwersytetach.

Wykres 4. Średnia arytmetyczna wieku maturzystek.



Opracowanie własne na podstawie: APB, PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Niezwykle charakterystycznym rysem działalności Państwowego Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej było zróżnicowanie religijne. W pierwszym dziesięcioleciu niepodległości maturzystkami analizowanej szkoły były niemal wyłącznie osoby wyznania rzymsko-katolickiego. Zjawisko to nie było niczym nadzwyczajnym. Mniejszości narodowe (w Białymstoku dotyczyło to przede wszystkim ludności wyznania mojżeszowego) chętnie zakładały własne szkoły podstawowe, zawodowe i gimnazja⁵⁴. Łącznie w Białymstoku w 20-leciu międzywojennym było 16 gimnazjów, w tym 6 szkół „polskich” (3 państwowe)

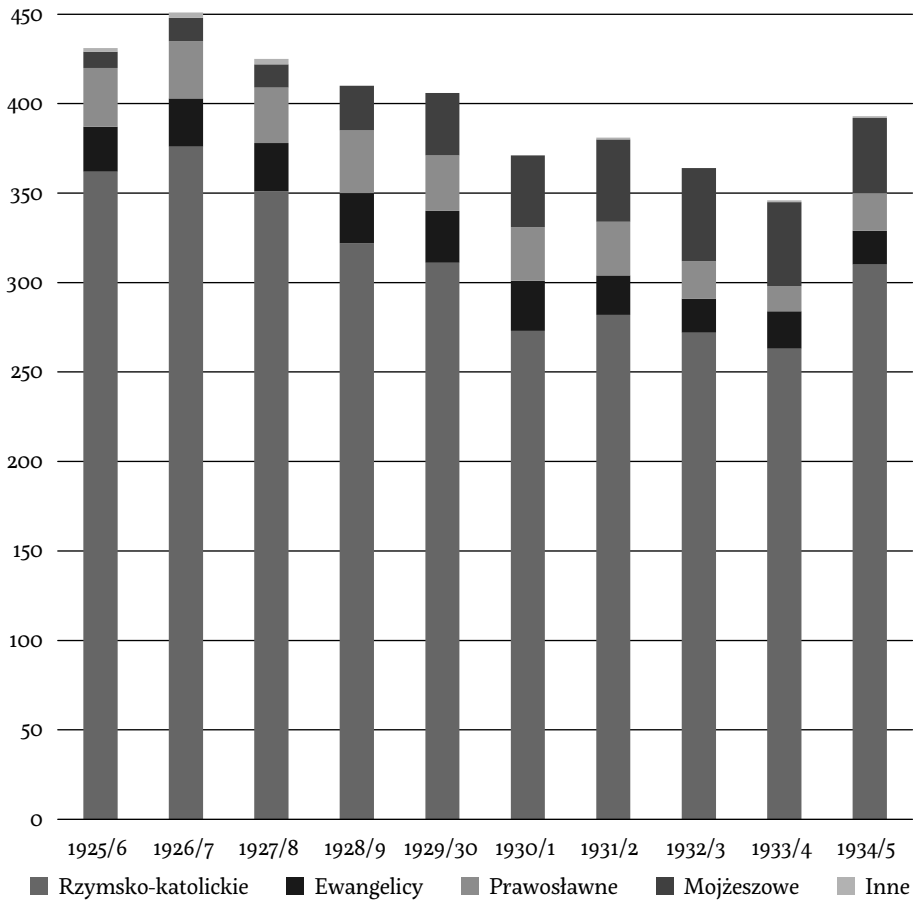
54 W 20-leciu międzywojennym do szkół prywatnych (często religijnych) uczęszczało od 30 do 40% uczniów; J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku*, s. 359.

i 10 mniejszości żydowskiej (wszystkie prywatne)⁵⁵. Należy podkreślić, że w szkołach białostockich, w szczególności na poziomie ponadpodstawowym, z rzadka występowała koegzystencja uczniów różnych wyznań. W latach 1928–1930 w gimnazjach państwowych chrześcijanie stanowili 95,9%, a w gimnazjach prywatnych dzieci wyznania mojżeszowego stanowiła 96,6%⁵⁶. Możemy mówić o dwóch równoległych światach edukacji w tym dwunarodowym mieście⁵⁷. Do występujących zależności należy dodać wątek płci – istotny szczególnie u dziewcząt żyjących w ortodoksyjnych rodzinach żydowskich⁵⁸. Należy jednak podkreślić, że światy te zaczęły się coraz bardziej przenikać. W Państwowym Gimnazjum im. Anny z Sapiechów Jabłonowskiej już od roku szkolnego

- 55 Jeżeli chodzi o prywatne szkoły ponadpodstawowe zakładane dla dzieci pochodzenia żydowskiego, to w Białymstoku działały: Prywatna Szkoła Rzemieślnicza im. W. Wysockiego, Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina, oraz gimnazja żydowskie: Dawida Druskina (ul. Szlachecka 4), Salomona Gutmana (ul. Pałacowa 1), Józefa Zeligmana (ul. Sienkiewicza 4), Kacnelsona/Hebrajskie (ul. Sienkiewicza 79), Marii Padwiny (ul. Lipowa 19), Tachkemojny (ul. Szlachecka 3), Złoty Chwolesowej (ul. Pałacowa 3) oraz prowadzone przez Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty Wśród Żydów (ul. Kupiecka 49) oraz Zarząd Główny Zjednoczenia Szkół Żydowskich (ul. Fabryczna 23); E. Krychniak, *Szkolnictwo żydowskie w Białymstoku w okresie międzywojennym*, w: *Żydzi Wschodniej Polski. Seria 6, Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku*, red. J. Ławski, K. K. Pilichiewicz, A. Wydrycka, Białystok 2018, s. 155–176; A. Suplicka, *Uczniowie Państwowego Gimnazjum*, s. 148–150; Y. Samid, *The Immortal Spirit. The Bialystok Hebrew Gymnasium Poland, 1919–1939*, Haifa 1995.
- 56 A. Szarkowska, *Dzieci i młodzież*, s. 168.
- 57 Zwróciła na to uwagę we wspomnieniach gimnazjalistka żeńskiego gimnazjum – Katarzyna Helga Hasbach; *Hasbachowie*, s. 153: „Polacy, Żydzi i mniejszości narodowe żyli jakby w odosobnieniu, ale w pokojowym nastroju i zbliżeniu w czasach zewnętrznego zagrożenia”. Zob. również: J. Sacharczuk, *Pamięć przeszłości*, s. 189. Jedna z respondentek (kobieta, Izrael, nr 35) odnotowała: „Na ogół to Polacy chodzili do gimnazjów państwowych”.
- 58 R. Manekin, *The Rebellion of the Daughters: Jewish Women Runaways in Habsburg Galicia*, Princeton–Oxford 2020. Autorka zauważa, że żydowskie dziewczęta w przeciwieństwie do chłopców, którzy uczyli się w tradycyjnych szkołach („chederów”), posyłane były do zwykłych szkół polskich. Przed pierwszą wojną światową prowadziło to do częstych buntów przeciwko aranżowanym małżeństwom, część chciała kontynuować naukę na poziomie szkół średnich i wyższych. Aby przeciwdziałać tym tendencjom, zaczęto w II Rzeczypospolitej organizować również prywatne żydowskie szkoły przeznaczone również dla kobiet.

1928/29 osób o innym niż rzymsko-katolickie wyznaniu było powyżej 20%. Dziewczęta wyznania mojżeszowego stanowiły od roku 1930/31 główną mniejszość religijną, przewyższając liczebnie osoby wyznania prawosławnego i ewangelickiego (wykres 5). Analogiczny proces przebiegał, chociaż znacznie powolniej, w prywatnych szkołach ogólnokształcących. Dopiero w roku szkolnym 1933/34 w tych szkołach było 10% uczennic innego niż mojżeszowego wyznania⁵⁹.

Wykres 5. Liczba uczennic z uwzględnieniem wyznania w Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w latach 1925/26–1934/35.



Opracowanie własne na podstawie: *Wiadomości statystyczne... 1929–1934*, s. 105.

59 *Wiadomości statystyczne... 1929–1934*, s. 105.

Jeżeli przeanalizujemy pod względem wyznaniowym maturzystki tytułowego gimnazjum, to już od 1929 r. widoczny jest znaczący udział uczennic zarówno wyznania mojżeszowego jak i innych Kościołów chrześcijańskich. Widoczna jest nadreprezentacja uczennic uzyskujących świadectwo dojrzałości wyznań innych niż rzymsko-katolickie w stosunku do wszystkich osób uczęszczających do szkoły średniej. Przełomowym był 1939 r., kiedy to maturzystek żydowskiego pochodzenia było więcej niż katoliczek (wykres 6). Przypominamy, że była to pierwsza matura w utworzonym liceum. Czy zatem istnieje korelacja między reformą jędrzejewiczowską a przyrostem maturzystek wyznania mojżeszowego w innych państwowych ogólnokształcących szkołach średnich? Przykład analizowanej szkoły wskazuje na to zjawisko, co było wynikiem wprowadzenia dwustopniowej struktury szkolnictwa średniego. Ogromnej większości rodzin uczennic rzymsko-katolickich zaświadczenie ukończenia szkoły w gimnazjum w zupełności wystarczało. Maturzystki z 1939 r. ukończyły gimnazjum w roku szkolnym 1936/37. Dysponujemy tymi danymi, z których wynika, że łącznie świadectw otrzymało 50 osób, w tym 36 uczennic wyznania rzymsko-katolickiego (72%) i mojżeszowego. Jednakże zaledwie 17 abiturientkom udało się w terminie dwóch lat ukończyć liceum, w tym aż 10 dziewczętom wyznania mojżeszowego. Uwzględniając podział na te dwie grupy szanse sukcesu były radykalnie odmienne i wynosiły odpowiednio 19,5% i 71,5%⁶⁰.

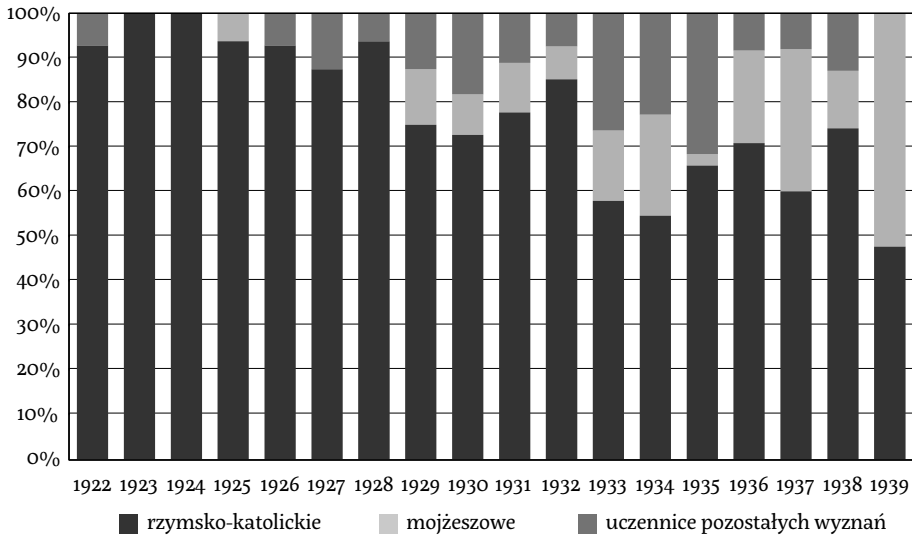
Uczennice we wspomnieniach pisały, że „do szkoły uczęszczały dziewczęta różnych wyznań i narodowości, ale nie było żadnych konfliktów na tym tle”, a „widok dużego krzyża nie przeszkadzał w czasie lekcji ani wykładowcom, ani uczennicom wyznającym inną religię”⁶¹. Należy jednak podkreślić, że zachodzące przemiany nie odbywały się bezkonfliktowo, ale raczej wywoływały silne tarcia zarówno wśród nauczycieli, jak i dzieci.

Aby wskazać różnice światopoglądowe, wystarczy odnotować postawę nauczycielki języka polskiego Jadwigi Szumskiej, która w Białymstoku pracowała od 1926 r. Miała ona opinię doskonałej pedagog, wymagającej, ale lubianej przez uczennice. Bardziej kontrowersyjne były jej poglądy, o czym wspominali inni nauczyciele. Stefan Sobierajski – scharakteryzował, że wyróżniała się prze-

60 APB, PG im. ASJWB, sygn. 37, k. 1–50v.

61 H. Żylińska-Żyłkiewicz, *[Wspomnienia]*, s. 261; H. A. Andrukówna, *[Wspomnienia]*, s. 263; J. Sacharczuk, *Pamięć przeszłości*, s. 267.

Wykres 6. Procentowy udział uczennic wyznania rzymsko-katolickiego i mojżeszowego wśród maturzystek.



Opracowanie własne na podstawie: Archiwum Państwowe w Białymstoku, Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

konaniami, które były „radykalne, można rzec socjalistyczne”⁶². Maria Kolendo podkreśla, że w dyskusji była bardzo apodyktyczna i nie zmieniała swojego stanowiska. Józef Danikowski dodaje, że w latach trzydziestych w Białymstoku wygłosiła ona odczyt o małżeństwach koleżeńskich⁶³. Po referacie doszło do dyskusji, w końcu zaś do scysji pomiędzy Szumską a miejscowym proboszczem⁶⁴. Oczywiście po drugiej stronie sporu byli duchowni rzymsko-katolicy uczący w szkole.

62 T. Gicgier, *O człowieku któremu wystarczył ogarek*, Warszawa 1979, s. 190, 193. Rzeczywiście jej rolę w kształtowaniu postaw lewicowych można powiązać chociażby z Eugenią Omiliańczyk (później Krassowską-Jodłowską) wieloletnią wiceminister w okresie PRL-u, działającą aktywnie w Stronnictwie Demokratycznym; M. R. Mayenowa, *Eugenia Krassowska-Jodłowska*, s. 154.

63 Małżeństwa koleżeńskie miały charakter małżeństw na próbę, w której obie strony deklarowały, że nie chcą starać się o potomstwo i każda ze stron może bez żadnych sankcji związek rozwiązać; B. B. Lindsey, E. Wainright, *The Companionate Marriage*, New York 1927.

64 T. Gicgier, *O człowieku*, s. 194, 196.

Co do zasady bowiem religii nauczali katecheci kierowani przez kościelne władze zwierzchnie. Religia była przedmiotem obowiązkowym, prowadzono nauczanie rzymsko-katolickie, prawosławne, ewangeliczne i mojżeszowe – te pierwsze w godzinach zajęć lekcyjnych, pozostałe poza były poza siatką godzin⁶⁵.

Według wspomnień ewangeliczki i absolwentki gimnazjum żeńskiego (Katarzyny Helgi Hasbach) w szkole istniała tolerancja religijna: „Można zauważyć, że ja w polskim gimnazjum otrzymywałam lekcje religii w języku niemieckim aż do matury w roku 1935 i nikt mi w tym nie przeszkadzał”⁶⁶. Jednakże nie zawsze większość katolicka czuła się dobrze i była przygotowana na tak szybko zachodzące zmiany. Jako przykład można przypomnieć spór o gazetkę szkolną, a właściwie artykuł uczennicy wyznania mojżeszowego – Lei Rudik. Napisała ona tekst, stając jednoznacznie po stronie rządu republikańskiego w toczącej się wówczas wojnie domowej w Hiszpanii. Najpierw przeciwko artykułowi uczennicy wypowiedział się ks. Kazimierz Borżym⁶⁷. Kolejnym krokiem była manifestacyjna postawa niektórych katolickich uczennic, które przekreśliły artykuł Lili Rudik i naniósł adnotację potępiającą szerzenie agitacji komunistycznej w szkole⁶⁸. Opiswane wydarzenie przeniosły się do debaty publicznej nie tylko w mieście, lecz w całym kraju. Mimo wsparcia państwa – dyrektorka placówki Justyna Dobek straciła swoją funkcję, a Jadwiga Szumska musiała znaleźć pracę w innej placówce oświatowej⁶⁹. Trzeba podkreślić, że omawiane

65 Religię prowadził ks. Kazimierz Borżym (rzym.-kat.), ks. Gutkiewicz (prawosławną), pastor Zirkwitz (ewangelicką) oraz rabin Rozental. H. Żylińska-Żyłkiewicz, *Z dziejów*, s. 58; H. Żylińska-Żyłkiewicz, *[Wspomnienia]*, s. 259.

66 *Hasbachowie*, s. 154.

67 Wystąpienie uczennicy zeszło się w czasie z oblężeniem przez siły republikańskie Alkazaru (18 lipca – 28 września 1936), co wiązało się ze stworzeniem jednego z największych propagandowych mitów frankistowskiej Hiszpanii. Na bazie tego wydarzenia ukazywano męczeństwo ofiar, bohaterstwo armii narodowej, katolickiego heroizmu i walki w obronie wiary. Z perspektywy polskiej – obronę Alkazaru porównywano do oblężenia Jasnej Góry w okresie potopu szwedzkiego; W. Opiola, *Stanowisko polskiej prasy katolickiej wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939. Analiza dyskursu medialnego*, „Media – Kultura – Społeczeństwo”, 5 (2010) s. 5–19.

68 *Echa Tygodnika Białostockiego*. „La passionaria: z... Państwowego Gimnazjum Żeńskiego w Białymstoku”, „Tempo”, 2 (1936) nr 33, 31 X, s. 3.

69 APB, Urząd Wojewódzki Białostocki, sygn. 91 (k. 111–111v); 92 (k. 111–111v); 93 (k. 111–111v); K. Łopatecki, *Sprawa Lili Rudik*, s. 91–115.

problemy wiązały się z procesem otwartości szkoły. W innych placówkach o jednolitej strukturze wyznaniowej podobnych sytuacji nie było, co nie oznacza, że panowała tam większa tolerancja i zrozumienie innych postaw.

Globalnie w ciągu 20-lecia międzywojennego omawiana szkoła wzmocniła przede wszystkim elity żeńskie wśród katoliczek (wykres 7). Podkreślić jednak należy, że przynajmniej od 1929 r. maturzystki miały doświadczenia koegzystencji osób różnych wyznań (wykresy 5–6)⁷⁰. Jeżeli przeanalizujemy dane dotyczące wyznania w dwóch okresach: 1922–1930 i 1931–1939, otrzymamy ciekawe wyniki. Podział ten wiąże się z faktem wykonania dwóch powszechnych spisów, w których odnotowano skład wyznaniowy mieszkańców Białegostoku⁷¹. Dynamika zachodzących zmian była bardzo duża – o ile w pierwszym okresie do gimnazjum uczęszczały niemal wyłącznie dla dzieci wyznania katolickiego, zapewne utożsamiających się z narodowością polską, o tyle w drugim okresie uczennice znacznie lepiej odzwierciedlały zróżnicowanie wyznaniowe mieszkańców miasta (wykres 8).

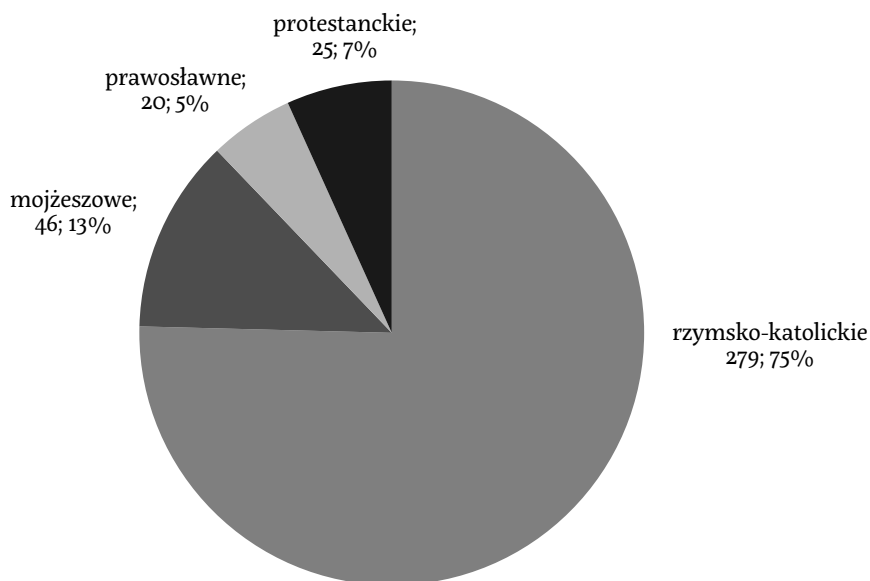
Na uwagę zasługuje grupa 20 uczennic prawosławnych, które zdobyły maturę. Przynajmniej część z nich miała pochodzenie chłopskie, co wydaje się ważne w kontekście trudnej sytuacji kobiet na wsi⁷². Dostrzec można powolny proces dowartościowania tej populacji. W pierwszym okresie była to grupa bardzo niedoszacowana (aż 44,5%), a w latach 30. XX w. dysproporcje uległy zmniejszeniu (niedoszacowanie wynosiło 18,3%). Aż 46 dziewcząt było wyznania żydowskiego, co stanowiło 13% wszystkich osób z ukończoną maturą. To spora grupa, również w ujęciu jakościowym. W tym miejscu jedynie

70 W świetle relacji Heleny Żylińskiej-Żyłkiewicz (matura 1932): „Ofiarną pomoc niosły wychowanki Jabłonowskiej koleżankom Żydówkom i ich rodzinom w getcie białostockim”; H. Żylińska-Żyłkiewicz, [Wspomnienia], s. 262.

71 *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*, w: *Statystyka Polski*, t. 19: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927; *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, w: *Statystyka Polski*, seria C, z. 83: *Województwo białostockie*, Warszawa 1938.

72 Warto odnotować, że wśród prawosławnych był największy odsetek osób nieumiejących czytać. Według spisu z 1921 r. było to 72%, a w 1931 r. 52,5% (dla porównania przy wyznaniu rzymsko-katolickim odpowiedni odsetek wynosił 24,7 i 17,2%, ewangelickie 12,5 i 9,9%, mojżeszowe 28,3 i 15,4%); P. Stańczyk, *Wykształcenie ludności*, s. 13.

Wykres 7. Globalna liczba maturzystek z lat 1922–1939 z Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehy Jabłonowskiej w Białymstoku.



Opracowanie własne na podstawie: APB PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

sygnalizujemy fakt, że absolwentki wyznania mojżeszowego wyróżniały się bardzo dobrymi świadectwami. Były to z reguły wyróżniające się uczennice, które osiągały najlepsze wyniki na maturze⁷³. Oczywiście nie oznacza to, że zdolność uczniów koreluje z wyznaniem – wskazuje jednak, że rodziny żydowskie, które miały bardzo zdolne córki i chciały zapewnić im dobry start, posyłały je do tej szkoły, mimo iż w placówce dziewczęta wyznania mojżeszowego były najbardziej wykluczoną grupą społeczną. Trzeba jednak podkreślić, że w Białymstoku z powodzeniem działały liczne żydowskie szkoły ogólnokształcące, część z nich prowadzono naukę w języku hebrajskim lub w jidisz⁷⁴. Nierówności były rów-

73 Na przykład w 1937 r. uczennicami z najlepszymi stopniami były: Cania Bereszowska i Leia Rudik; APB, PG im. ASJWB, sygn. 31 (k. 21–21v), 32 (k. 1–1v, 20–20v); K. Łopatecki, *Sprawa Lili Rudik*, s. 111.

74 E. Krychniak, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 155–176; A. Szarkowska, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące dla młodzieży żydowskiej w Białymstoku w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Kultury narodowe na pograniczach*, red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska, Białystok 2006, s. 72–87.

niez szybko wyrównywane. O ile w pierwszym okresie była ta grupa niedoszacowana w 95,2%, o tyle w drugim okresie wspomniany wskaźnik wynosił zaledwie 57,7%. To oczywiście nadal bardzo słaby wynik, ale warto zaakcentować tendencję zmian.

Na zakończenie należy przyrzeć się grupie dziewcząt, które należały do różnych Kościołów protestanckich (ewangelickiego, ewangelicko-reformowanego lub anglikańskiego⁷⁵). Grupa ta należała do elit finansowych miasta – a ich nadreprezentacja była nawet większa niż u dziewcząt wyznania katolickiego. W pierwszym okresie wynosiła ona 50%, by w drugim osiągnąć współczynnik 175,9% (tabela 1).

Wyciągnięcie szerszych wniosków byłoby możliwe po przebadaniu prozopograficznym całej omawianej grupy⁷⁶.

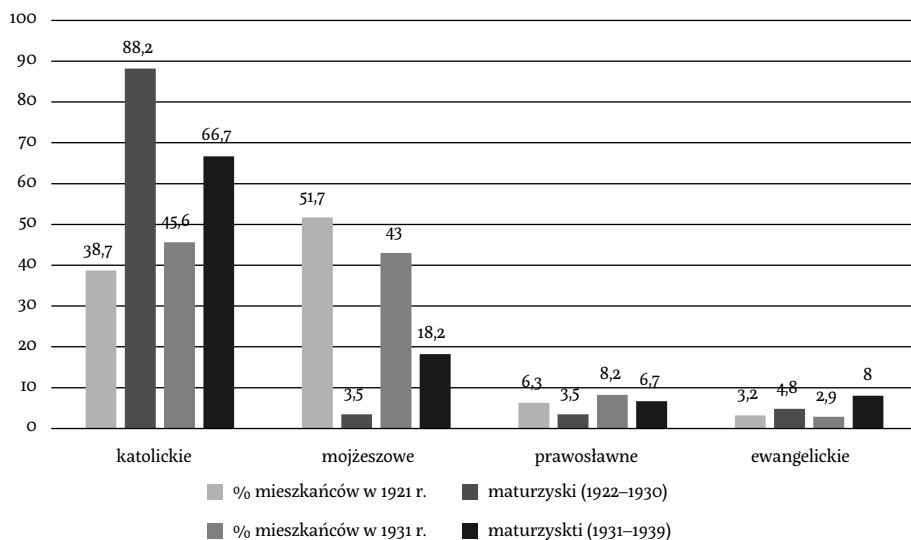
Zgromadzone wyniki z możemy porównać z danymi pochodzącymi z państwowymi gimnazjami męskimi w Białymstoku – im. Marszałka Józefa Piłsudskiego i Zygmunta Augusta (tabela 1). Informacje dotyczą pięciu matur z lat 1931–1935. Wówczas abiturientami zostało 266 osób, z czego 76,7% było katolikami, 7,5% prawosławnymi i w 4,5% ewangelikami. Chłopców wyznania mojżeszowego było 11,3% (wykres 8). Kiedy porównamy te dane z drugim okresem w gimnazjum żeńskim, dostrzeżemy znaczące różnice. Wśród dziewcząt było proporcjonalnie (do gimnazjów męskich) mniej katoliczek i dużo więcej osób wyznania mojżeszowego, znaczące były różnice dotyczące ewangelików (5,6%)⁷⁷. Wskazuje to, że polityka dyrektora Justyny Dobek i Marii Kolendo przynosiła wymierne skutki związane z integracją różnych grup społecznych zamieszkujących Białystok.

75 Siostry Grodziszczkówny, które zadeklarowały wyznanie anglikańskie, były pochodzenia żydowskiego. Przyjęcie chrztu wiązało się z Misją Barbikańską w Białymstoku, której celem było nawracanie Żydów na chrześcijaństwo; T. Wiśniewski, *Nawracanie Żydów na ziemiach polskich. Misja Barbikańska w Białymstoku*, Łódź 2013; T. Wiśniewski, *Konwersje Żydów na ziemiach polskich. Studium przypadku Misji Barbikańskiej w Białymstoku 1924–1939*, Poznań 2011 (dysertacja doktorska).

76 Jedna osoba – Barbara Olendzka – która zdała maturę w 1934 r., nie ma wpisanego wyznania. Sądzymy, że jest to jakieś niedopatrzenie, z pewnością nie jest to świadectwo ateistycznych postaw. Po pierwsze, lekcje religii były obowiązkowe. Po drugie, otrzymała ona z religii ocenę bardzo dobrą; APB, PG im. ASJWB, sygn. 26, k. 9.

77 *Wiadomości statystyczne... 1929–1934*, s. 107.

Wykres 8. Liczba maturzystek Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapięhów Jabłonowskiej w Białymstoku (w %) w stosunku do liczby mieszkańców miasta.



Opracowanie własne na podstawie: podstawie: APB PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36; *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*, w: *Statystyka Polski*, t. XIX: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927; *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, w: *Statystyka Polski*, seria C, z. 83: *Województwo białostockie*, Warszawa 1938.

Tabela 1. Stosunek maturzystek Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapięhów Jabłonowskiej do mieszkańców Białegostoku, którzy w spisach ludności w latach 1921 i 1931 deklarowali wyznanie.

Wyznanie	Lata 1922–1930	Lata 1931–1939	Gimnazja męskie
rzymsko-katolickie	+117,9%	+46,3%	+68,2%
mojżeszowe	-95,2%	-57,7%	-73,7%
protestanckie	+50%	+175,9%	+55,1%
prawosławne	-44,5%	-18,3%	-8,5%

W ostatniej kolumnie podano dane dla abiturientów państwowych gimnazjów męskich w Białymstoku w latach 1931–1935.

Opracowanie własne na podstawie wykresu 8 oraz *Wiadomości statystyczne... 1929–1934*, s. 10.

Na podstawie świadectw maturalnych możemy również prześledzić mobilność społeczną, wykorzystując dane dotyczące miejsca urodzenia (wykres 9). Warto dodać, że przy podawaniu państw odnotowywano tylko te tereny, które

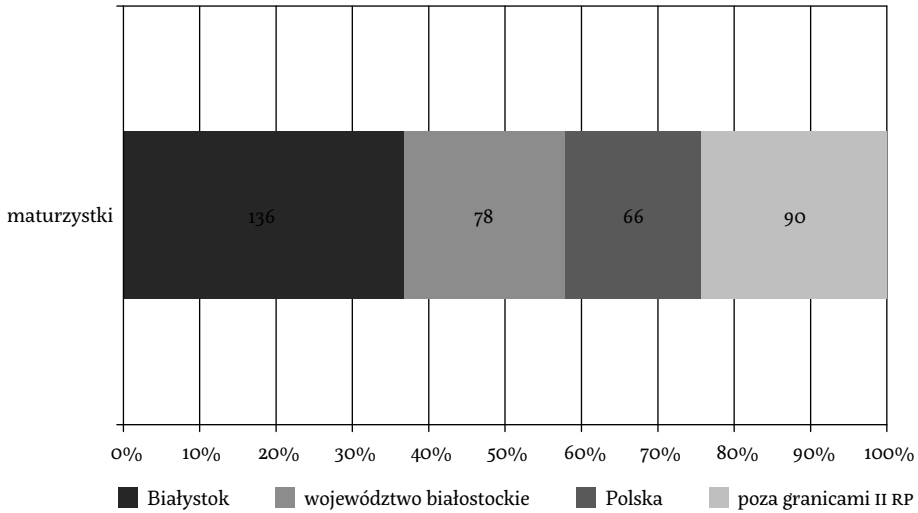
znajdowały się poza terytorium II Rzeczypospolitej. Jeżeli więc ktoś urodził się przed 1918 r., nie wymieniano państw zaborczych, o ile miejsce urodzenia znajdowało się na terenie późniejszej II Rzeczypospolitej. Dane ukazują gigantyczne przemieszanie ludności. Prawie jedna czwarta maturzystek urodziła się poza granicami Polski. Najczęściej osoby te wychowywały się na ziemiach rosyjskich (60), ukraińskich (11), litewskich (5), białoruskich (4), estońskich (3). Pojedyncze przypadki dotyczyły Chin, Czechosłowacji, Finlandii, Francji i USA. Wśród 76% (280) osób urodzonych na ziemiach polskich aż 23,5% pochodziło z terenu innego niż województwo białostockie. Z samego miasta Białystok pochodziła zaledwie co trzecia osoba, a drugie najczęściej występujące miasto – Warszawę – odnotowano 14-krotnie (3,8%).

Oczywiście nasuwa się spostrzeżenie, że kluczowy był okres pierwszej wojny światowej, który spowodował gigantyczne migracje ludności⁷⁸. Po 1918 r. mobilność ludności była mniejsza, na co wskazują miejsca urodzenia maturzystek. Przed tym rokiem na ziemiach polskich urodziło się 74,8% uczennic, a po nim 80,8%. Przesunięcie analiz na lata 1919–1922 daje wynik 86,4%, a uwzględnienie okresu 1920–1922 przynosi już współczynnik 92,9%. Nadal jednak miejsce urodzeń wśród najmłodszych maturzystek (urodzonych po roku 1917) było mocno rozproszone. Jedynie 60% uczennic było rodowitymi Białostoczankami, a z województwa białostockiego pochodziło 77,8% gimnazjalistek. Interesujące wyniki przynosi uwzględnienie urodzeń wśród najstarszych maturzystek urodzonych przed pierwszą wojną światową. Okazuje się, że w tym okresie na ziemiach polskich urodziło się aż 85% dziewcząt, a 2/3 pochodziło z obszaru później powstałego województwa białostockiego.

78 Na przykład można ukazać sytuację jednej z absolwentek gimnazjum – Zofii Jakackiej (matura 1933). W świadectwie dojrzałości odnotowano, że urodziła się w Szepetówce położonej w obwodzie kamieniecko-podolskim (1914). Losy tej rodziny były jednak bardziej skomplikowane. Przed wojną Jakaccy mieszkali w majątku Lipienice położonym nieopodal Radomia, jednakże uciekli na wschód w obawie przed Niemcami. W nowym miejscu urodziła się Zofia. Rodzina Jakackich w Szepetówce mieszkała rok, po czym powróciła do Lipienic. W 1919 r. w poszukiwaniu pracy przenieśli się do Knyszyna (województwo białostockie), gdzie już mieszkali na stałe. Dziewczynki jednak uczyły się w Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku, wynajmując w tym celu stancję w tym mieście; Z. Karwowska, *Pamiętnik*, „Nowy Goniec Knyszyński”, 7–8 (2018) s. 26–30.

Wykres 9. Miejsce urodzenia maturzystek Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapięhy Jabłonowskiej w Białymstoku.

Proponuję ten wykres dać jako kołowy. pg



Opracowanie własne na podstawie: APB PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Dane związane z miejscem urodzenia trudno utożsamiać z narodowością, ale z pewnością ukazują bardzo zróżnicowany kod kulturowy, który obowiązywał w poszczególnych rodzinach⁷⁹. Nie przekonują nas słowa jednej z uczennic liceum: „Wszystkie uczennice mimo różnicy wyznania czuły się Polkami. Jedna tylko w naszej klasie nie ukrywała prohitlerowskich zapatrywań”⁸⁰. Narodowość była i jest cechą zbyt osobistą i skomplikowaną, aby można było bazować na pojedynczych opiniach byłych uczennic. Niewątpliwie proces polonizacji istniał, ale miał charakter łagodny. Wspomina o tym Katarzyna Helga Hasbach:

79 Na przykład rodzina pochodząca spod Radomia tak opisywała miasto (1918/1919): „Białystok wówczas był przerażający według słów mamy. Sklepy i sklepiczki – były żydowskie. Na ulicach słyszało się tylko mowę żydowską i rosyjską. Mnóstwo było Żydów w czarnych chałatach i jarmułkach na głowie, spod których zwisały po bokach twarzy kręcone pejsy. Żydzi i tzw. Litwacy mówiący łatwiej po rosyjsku jak po polsku. Mama była przerażona i zdawało się jej, że jest raczej w Rosji”; Z. Karwowska, *Pamiętnik*, cz. 4, „Nowy Goniec Knyszyński”, 12 (2018), s. 38.

80 H. A. Andrukówna, *[Wspomnienia]*, s. 263.

„Polonizacja krok po kroku powoli posuwała się naprzód, miała przyjacielski charakter w przeciwieństwie do terenów zachodnich. Prawdziwej «nienawiści do Niemców» zauważało się tu niewiele. Także w polskiej szkole jako Niemka nie miałam żadnych trudności”. W dalszej wypowiedzi zauważyła, że istniała jednak w szkole stygmatyzacja narodowa⁸¹.

Rozwój gimnazjum i liceum gwałtownie przerwała druga wojna światowa. Pochłonęła ona wiele ofiar również spośród uczennic tej placówki, inne zmusiła do emigracji. Ocenic skalę strat osobowym można będzie dopiero po zbadaniu dokładnych biografii absolwentek. Ze wspomnień Heleny Żylińskiej-Żyłkiewicz wiemy, że w okresie okupacji radzieckiej Marię Stankiewicz z synkiem wywieziono na Syberię (matura 1932), a Barbarę Olędzką-Słobodzianek (matura 1934) skazano na śmierć i choć wyrok zamieniono na bezterminowe więzienie, przebywała w Ostaszkowie i wróciła do kraju dopiero w 1956 r. Natomiast podczas okupacji niemieckiej przez Gestapo rozstrzelane zostały: Stanisława Gwoździa (matura 1932)⁸² i Felicja Halina Iwanicka (matura 1933). Natomiast porucznik Armii Krajowej Zofia Borkowska (matura 1923) została zabita w Wilnie. Zmarła w 2008 r. inna absolwentka z tego rocznika, mówiła, że z 28 uczennic⁸³ okupację przeżyło zaledwie 14. Podobne doświadczenia miała Helena Aleksandra Andrukówna: „Holokaust nie oszczędził naszych koleżanek Żydówek. Ginęły też koleżanki Polki. Niektóre zostały z rodzicami wywiezione na Syberię, przeszły przez sowieckie gułagi i niemieckie lagry. Rozproszyły się po świecie”⁸⁴.

Podsumowując, w Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku 385 osób otrzymało świadectwa dojrzałości. Wraz abiturientkami, które w 1919 r. dostały maturę w Polskim Realnym Gimnazjum

81 *Hasbachowie*, s. 154–155.

82 Była narzeczoną por. Franciszka Majewskiego, który został w 1939 r. aresztowany i zginął w Katyniu. Stanisława zaangażowała się w działalność konspiracyjną (ps. Sława), została zatrzymana w lipcu 1942 r. przez żandarmerię niemiecką i rozstrzelana 5 listopada 1942 r.; *Bohaterowie odnalezieni*, s. 134–135.

83 W dokumentach zachowało się 27 świadectw maturalnych, co oznacza, że jedna osoba nie przystąpiła lub nie zdała egzaminu.

84 H. Żylińska-Żyłkiewicz, *[Wspomnienia]*, s. 262; H. A. Andrukówna, *[Wspomnienia]*, s. 266.

Męskim i Żeńskim, wypromowano 394 kobiety. Jest to liczba duża, zwłaszcza że gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej było szkołą elitarną, która umożliwiała absolwentkom kontynuowanie nauki na studiach lub w szkołach policealnych/pogimnazjalnych. Innymi słowy dzięki pracy nauczycieli i wychowawców w gimnazjum kształtowała się kobieca elita intelektualna nie tylko miasta. Podkreślić należy duże zróżnicowanie wieku abiturientek, które generalnie przystępowały do egzaminu, mając 17–23 lat. Było to konsekwencją wojny, która uniemożliwiła realizację planów edukacyjnych⁸⁵. W latach trzydziestych XX w. rozpiętość wieku ulegała zmniejszeniu, co niewątpliwie ułatwiało proces wychowawczy. Średnia wieku maturzystek spadła z 20 lat w 1925 do 18 w 1939 r., niewątpliwie stało się tak dzięki postępującej standaryzacji szkolnictwa. Zachodzące zmiany należy ocenić jako bardzo pozytywne, pozwalały one bowiem lepiej wykorzystać potencjał i aktywność młodych absolwentek.

Najważniejszą jednak cechą omawianego gimnazjum był zróżnicowany pod względem wyznaniowym charakter. Jeszcze w latach dwudziestych XX w. absolwentkami były niemal w 100% kobiety wyznania rzymsko-katolickiego, a od 1929 r. skład wyznaniowy maturzystek uległ zróżnicowaniu. W konsekwencji dorobkiem szkoły był istotny odsetek uczennic prawosławnych lub należących do różnych Kościołów protestanckich (były wśród nich ewangeliczki, ewangeliczki-reformowane, a nawet anglikanki). W ostatnim przez drugą wojną światową roku szkolnym większość absolwentek była wyznania mojżeszowego. Była to konsekwencja tzw. dużej matury, którą przeprowadzono po raz pierwszy w 1939 r. Przynajmniej w Białymstoku nowe rozwiązania całkowicie zmieniały strukturę wyznaniową uczennic, które otrzymywały świadectwo dojrzałości. W nowym systemie uczennice wyznań chrześcijańskich bardzo rzadko kontynuowały naukę po ukończeniu gimnazjum i jeszcze rzadziej terminowo przystępowały do egzaminu dojrzałości (19,5%). Zupełnie inaczej było wśród uczennic wyznania mojżeszowego (71,5%).

85 Różnice sześciu lat w wieku maturzystek odpowiadały latom działań wojennych: czterem związanym z pierwszą wojną światową (1914–1918) i kolejnym dwóm, które na tych terenach wiązały się z kształtowaniem granic i wojnie polsko-bolszewickiej.

Streszczenie: Artykuł ukazuje zbiorową sylwetkę kobiet, które uzyskały świadectwo dojrzałości w 20-leciu międzywojennym na przykładzie jedynego państwowego gimnazjum żeńskiego działającego w Białymstoku. Przeanalizowano wiek maturzystek, ukazano również zjawisko mobilności społecznej rodzin posyłających dzieci do szkół średnich. Zaakcentowano zjawisko polegające na przekształceniu szkoły uczącej jedynie katolickie uczennice w latach 20. do placówki edukacyjnej odzwierciedlającej skomplikowany skład wyznaniowy mieszkańców miasta.

Słowa kluczowe: edukacja w II RP; świadectwa dojrzałości, gimnazja żeńskie, edukacja kobiet, badania kwantytatywne, Białystok, emancypacja kobiet.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Białymstoku, zespoły:
Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w Białymstoku
Urząd Wojewódzki Białostocki.
Archiwum Fundacji Generał Elżbiety Zawadzkiej
Archiwum Wojenne Służby Kobiet.

Źródła drukowane

Andrukówna H. A., [Wspomnienia], w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 263–266.
Dekret o obowiązku szkolnym, Dz.Pr.P. P. 1919 nr 14 poz. 147.
Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, w: *Statystyka Polski*, seria C, z. 83: *Województwo białostockie*, Warszawa 1938.
„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. B – Dział oświaty”, 1968, nr B-9, poz. 73–83.
Hasbachowie. Z rodzinnego sztabucha, oprac. E. Kozłowska-Świątkowska, J. Maroszek, Białystok 2011.
Karwowska Z., *Pamiętnik*, cz. 1, 4, 9, 12, „Nowy Goniec Knyszyński”, 7–8 (2018) s. 26–30; 12 (2018) s. 34–38; 6 (2019) s. 24–30; 10 (2019) s. 29–35.
Statystyka Polski, t. 19: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927.
Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928, Białystok 1929.
Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934, t. 1, red. J. Pilecki, Białystok 1935.

Żylińska-Żyłkiewicz H., [Wspomnienia], w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 259–262.

Prasa

„Dziennik Białostocki”, „Dziennik Białostocki”, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego”, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego”, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego”, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”, „Głos Uczniowski”, „Głos Uczniowski”, „Głos Uczniowski”, „Głos Uczniowski”, „Tempo”.

Opracowania

Bohaterowie odnalezieni, „Biuletyn IPN”, 3 (2018) s. 132–145.

Danieluk J., *Artur Hasbach (1864–1940)*, w: *Znani – nieznani*, red. B. Samarski, J. Danieluk, Białystok 2016, s. 101–126.

Dufrat J., *W okresie powolnej modernizacji. Kobieta w II Rzeczypospolitej – próba bilansu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 147 (2020) nr 4, s. 811–822, DOI: 10.4467/20844069PH.20.045.12499.

Fiedorczyk P., „Biuletyn Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku”, 10 (2007) s. 10–13.

Gicgier T., *O człowieku któremu wystarczał ogarek*, Warszawa 1979.

Goławski M., *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku. Rys historyczny i rozwój w dobie obecnej*, Białystok 1934.

Guzowski P., Poniat R., *Miejsce badań kwantytatywnych we współczesnej historiografii polskiej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 73 (2013) s. 243–255.

Jasienowicz A., *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919 – 19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok 2000, s. 31–71.

Kalinowska-Witek B., *Rola, zadania i pozycja społeczna mężczyzny i kobiety w świetle wybranych czasopism kobiecych z lat 1864–1914*, „Wychowanie w Rodzinie”, 10 (2014) nr 2, s. 177–189.

Kietliński M., *Szkolnictwo średnie w Białymstoku w okresie międzywojennym*, „Białostoczczyzna”, 1 (1999) s. 38–48.

Kowalczyk J., *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok, s. 353–380.

Kotowski R., *Dziewczęta w mundurkach. Młodzież żeńska szkół średnich w Polsce w latach 1918–1939*, Kielce 2013.

Krychniak E., *Szkolnictwo żydowskie w Białymstoku w okresie międzywojennym*, w: *Żydzi Wschodniej Polski*, seria 6: *Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku*, red. J. Ławski, K. K. Pilichiewicz, A. Wydrycka, Białystok 2018, s. 155–176.

- Kryńska E. J., Suplicka A., Wróblewska U., *Dzieje oświaty w regionie – województwo białostockie (1919–1939)*, Warszawa 2018.
- Lindsey B. B., Wainright E., *The Companionate Marriage*, New York 1927.
- Łopatecki K., *Sprawa Lili Rudik. Z dziejów szkolnych gazetek ściennych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 20 (2017) nr 2, s. 91–115.
- Majecki H., *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 149–159.
- Manekin R., *The Rebellion of the Daughters: Jewish Women Runaways in Habsburg Galicia*, Princeton–Oxford 2020.
- Miodowski A., *Lokalne uwarunkowania i efekty rosyjskiej polityki oświatowej na Białostocczyźnie u progu XX wieku*, „Studia Podlaskie”, 24 (2016) s. 109–135.
- Mościcki H., *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok 1933.
- Opióła W., *Stanowisko polskiej prasy katolickiej wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939. Analiza dyskursu medialnego*, „Media – Kultura – Społeczeństwo”, 5 (2010) s. 5–19.
- Pierzyńska J., *22 listopada 1999 roku uroczystość przywrócenia II Liceum Ogólnokształcącemu w Białymstoku imienia, historii i tradycji*, w: *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 37–44.
- Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 357–359.
- Pyter M., *Prawne zasady kształcenia nauczycieli szkół powszechnych w okresie II RP. Zagadnienia wybrane*, „Studia Iuridica Lublinensia”, 25 (2016) s. 783–795.
- Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.
- Sacharczuk J., *Pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej uczniów szkół średnich z perspektywy edukacji międzykulturowej. Studium porównawcze*, Białystok 2014.
- Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001.
- Samid Y., *The Immortal Spirit. The Białystok Hebrew Gymnasium Poland, 1919–1939*, Haifa 1995.
- Samsel A., *Maria Kolendo (1894–1980) – nauczyciel, dokumentalista, publicysta, społecznik*, w: *Związki i organizacje nauczycielskie w okresie PRL-u*, red. P. Gołdyn, Poznań–Kalisz 2017, s. 7–22.
- Skodlarski J., *Księżna Anna Jabłonowska jako prawodawca i zarządca (1728–1800)*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 89 (2013) s. 297–315.
- Skrobacki A., *Początki studiów Kobiet Na Uniwersytecie królewieckim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 108 (1970) nr 2, s. 216–222.
- Stańczyk P., *Wykształcenie ludności w II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „Społeczeństwo i Ekonomia”, 1 (2016) s. 7–26.
- Suchocka I., *Placyda Bukowska: 1907–1974: w stulecie urodzin*, Białystok 2007.

- Suplicka A., *Uczniowie Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Białymstoku*, w: *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020, s. 147–162.
- Szarkowska A., *Dzieci i młodzież Białegostoku w ujęciu historycznym*, w: *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa*, t. 2: *Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, red. J. Izdebska, T. Sosnowski, Białystok 2005, s. 158–174.
- Szarkowska A., *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące dla młodzieży żydowskiej w Białymstoku w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Kultury narodowe na pograniczach*, red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska, Białystok 2006, s. 72–87.
- Wicher S., *The Architectural Legacy of Stanisław Bukowski in Vilnius – a Contribution to Further Research*, „Acta Academiae Artium Vilmensis”, 98 (2020) s. 140–179.
- Wiśniewski T., *Konwersje Żydów na ziemiach polskich. Studium przypadku Misji Barbikańskiej w Białymstoku 1924–1939*, Poznań 2011.
- Wiśniewski T., *Nawracanie Żydów na ziemiach polskich. Misja Barbikańska w Białymstoku*, Łódź 2013.
- Żukowski P. M., *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina*, „Dzieje Najnowsze”, 43 (2011) nr 1, s. 139–158.
- Żylińska-Żytkiewicz H., *Z dziejów Gimnazjum Państwowego im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku (1915–1939)*, „Białostoczczyzna”, 13 (1998) nr 3, s. 55–63.